

Katowice/ 14.10.2016

Katedra i Zakład
Epidemiologii

ul. Medyków 18
40-752, Katowice,
epidemiologia2.sum.edu.pl

Kierownik Katedry

Prof. dr hab. med. Jan E. Zejda
tel.: (+48 32) 252 37 34
fax: (+48 32) 252 37 34

SEKRETARIAT

tel.: (+48 32) 208 85 36
fax: (+48 32) 252 37 34
epikat@sum.edu.pl

Szanowny Pan
prof. Dr hab. n med. Maciej Misiótek
Dziekan Wydziału Lekarskiego z Oddziałem
Lekarsko-Dentystycznym w Zabrze, SUM

RECENZJA

**rozprawy na stopień doktora nauk medycznych przygotowana na zlecenie
Dziekana Wydziału Lekarskiego z Oddziałem Lekarsko-Dentystycznym w
Zabrze Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach (znak:
RDL/D/623/32/16/2015/2390)**

Autor: mgr Michał Wydera

Tytuł: Wypalenie zawodowe wśród fizjoterapeutów w województwie śląskim.

Przedstawiona mi do recenzji praca zawiera 119 stron tekstu zaaranżowanego według następujących rozdziałów: 'wstęp', 'cele pracy', 'materiał i metody', 'wyniki', 'dyskusja', 'wnioski', 'piśmiennictwo', 'streszczenie' w języku polskim i angielskim, a także 'załączniki'.

Promotorem w przewodzie jest Pan dr hab. n. med. Łukasz Krzych, do dnia 01.10.2016 roku zatrudniony w Oddziale Klinicznym Kardioanestezji i Intensywnej Terapii Katedry Anestezjologii, Intensywnej Terapii i Medycyny Ratunkowej w Zabrze. Rozprawa została przygotowana w ramach projektu badawczego, który uzyskał akceptację Komisji Bioetycznej przy SUM w Katowicach nr KNW/0022/KB/100/15. W sekcji 'Materiał i metody' autor informuje, że uzyskał licencję na wykorzystanie kwestionariusza Maslach Burnout Inventory do realizacji badań własnych, co zostało udokumentowane stosownym załącznikiem (Załącznik nr 1). Szkoda, że autor nie dołączył do pracy pisemnych kopii zgód kierowników jednostek medycznych, z których rekrutowano fizjoterapeutów. Jeszcze jedna uwaga dotyczy pewnych niekonsekwencji w datach, otóż doktorant prowadził badania w okresie od stycznia do marca 2013 roku, a wymagane zgody uzyskał dopiero po 2 latach tj. w 2015 roku.

Po zapoznaniu się z treścią pracy przedstawiam Wysokiej Radzie recenzję, w której w odrębnych sekcjach formułuję moją opinię, zwracam uwagę na

pewne problemy i aspekty redakcyjne lub techniczne dostrzeżone w recenzowanej pracy.

Uwagi ogólne

Rozprawa dotyczy istotnego zagadnienia zdrowia publicznego, jakim jest problem wypalenia zawodowego w odniesieniu do jednej z grup zawodowych pracowników sektora usług medycznych – fizjoterapeutów - w woj. śląskim. Autor dysertacji rozpoznał uwarunkowania omawianego problemu zdrowotnego związane m.in. z płcią, stanem cywilnym, miejscem i stażem pracy, poziomem wykształcenia i wiekiem fizjoterapeutów oraz dokonał oceny związku pomiędzy cechami wypalenia zawodowego a objawami depresji i sposobami radzenia sobie ze stresem. Na uwagę zasługuje trafność wyboru tematyki, według zapewnień pana magistra w woj. śląskim tego typu rozpoznania dotychczas nie przeprowadzono. Należy zatem uznać, że praca spełnia kryteria poznawcze wymagane dla badań podstawowych.

Powszechnie wiadomo, że wśród wielu uwarunkowań stanu zdrowia i jakości życia populacji znajdują się także czynniki związane z aktywnością zawodową, a zwłaszcza z czynnikami ryzyka obecnymi w miejscu pracy. Obserwowany w ostatnich latach proces wzrostu intensywności pracy będący efektem postępującego starzenia się populacji i związanych z nim takich zjawisk jak niepełnosprawność czy wzrost liczby osób przewlekle chorych, ale także udział migracji w odnotowywanych niedoborach kadrowych powoduje przeciążenie pracą u coraz liczniejszej grupy pracowników. Rośnie również złożoność procesów pracy wymagając także od fizjoterapeutów ustawicznego kształcenia ukierunkowanego na nowe techniki wspomagane często skomplikowaną aparaturą. Ponadto w dobie powszechnej dostępności do informacji wzrasta roszczeniowość pacjentów, którzy są coraz bardziej sfrustrowani np. z powodu wydłużających się kolejek w oczekiwaniu na zabiegi. Poruszone powyżej kwestie zostały trafnie odnotowane i omówione w pracy. Doktorant scharakteryzował pojęcie zespołu wypalenia zawodowego oraz dokładnie opisał możliwości jego identyfikacji i pomiaru natężenia poszczególnych składowych. Odniósł się także, bogato dokumentując piśmiennictwo przedmiotu, do najczęściej współwystępujących problemów zdrowotnych takich jak depresja czy inne choroby psychiczne. Przy omawianiu definicji ZWZ autor rozprawy popelnia pewną niezręczność wskazując, że *'... ZWZ nie jest medyczną jednostką nozologiczną.'* (str.14) a innym razem, już w dyskusji, że *'Według... ICD-10 wypalenie zawodowe należy do kategorii problemów związanych z trudnościami życiowymi.'* (str. 87). Raczej należy optować za tą drugą, przedstawioną w dyskusji wersją, bowiem ZWZ jest uznawany za jeden z problemów zdrowotnych lokowanych w grupie Z73 (problemy zdrowotne związane z trudnościami życiowymi) wg ICD-10. Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż zgodnie z obowiązującymi przepisami ILO (*International Labour Organization* – Międzynarodowa Organizacja Pracy) do aktualnej listy chorób zawodowych w wielu państwach

Katedra i Zakład
Epidemiologiiul. Medyków 18
40-752, Katowice,
epidemiologia2.sum.edu.pl

Kierownik Katedry

Prof. dr hab. med Jan E. Zejda
tel.: (+48 32) 252 37 34
fax: (+48 32) 252 37 34

SEKRETARIAT

tel.: (+48 32) 208 85 36
fax: (+48 32) 252 37 34
epikat@sum.edu.pl

dopisano także zaburzenia umysłowe i behawioralne (pkt 2.4 międzynarodowej listy chorób zawodowych), wśród których wymienia się ZWZ. Wielka szkoda, że autor rozprawy przemilcza także dane OSHA (*Occupational Safety and Health Administration* - Agencja Bezpieczeństwa i Zdrowia w Pracy), wg której narasta zjawisko przemocy w pracy. Raport z 2007 roku sugeruje, że w wielu krajach EU przemoc w pracy dotyczyła co dziesiątego pracownika. Warto byłoby odnieść się do tych aspektów w uzasadnieniu i dyskusji wyników ukierunkowując przyszłych pracodawców na potencjalne rozwiązania profilaktyczne.

Zasadniczym celem pracy jest ocena częstości występowania zespołu wypalenia zawodowego wśród fizjoterapeutów w woj. śląskim wraz z rozpoznaniem jego uwarunkowań związanych z profilem społeczno-ekonomicznym pracowników oraz charakterem wykonywanej pracy. Interesującym zamierzeniem jest powiązanie cech ZWZ z ewentualnymi objawami depresji oraz poznanie wzajemnych relacji pomiędzy ZWZ a sposobami radzenia sobie ze stresem.

Sekcja 'Materiał i metody badań' została przygotowana w sposób typowy i należy przyznać dość starannie. W tym fragmencie pracy najpierw opisano grupę badaną podając przy tym wskaźnik partycypacji na poziomie 62% (178 fizjoterapeutów spośród 285 zaproszonych do badania), który jest satysfakcjonujący. Zabrakło w załączeniu kserokopii zgód dyrektorów jednostek leczniczych, z których rekrutowano badanych. Można sądzić, że skoro jest zgoda Komisji Bioetycznej, to takowe zgody są w posiadaniu autora projektu. Ostatecznie doktorant omówił stosowane w pracy narzędzia badawcze takie jak: Skala Wypalenia Zawodowego Maslach, skala depresji Becka oraz kwestionariusz CISS. Niestety autor nie ustrzegł się drobnego błędu związanego z brakiem dokładnego omówienia sposobu interpretacji wyników tego ostatniego kwestionariusza. Na str. 45 znajdujemy jedynie ogólną informację '*...wykorzystano wartości punktowe oraz polskie normy stenowe dla wieku.*' bez odniesienia literaturowego czy choćby krótkiego opisu. Końcowy fragment omawianej sekcji zawiera opis stosowanych metod statystycznych. Należy podkreślić, że zastosowane w pracy testy są właściwe. Słusznie autor oceniał wstępnie rozkłady zmiennych testem S-W a następnie zdecydował się na wybór testu parametrycznego lub nieparametrycznego zależnie od rozkładu zmiennych. Swoje wnioskowanie oparł o kryterium istotności $p < 0,05$. Brakuje jedynie informacji na temat licencji pakietu MedCalc Software, który był używany do analiz i zgodnie z moją wiedzą wymaga zakupu licencji (np. dla jednego użytkownika 145 USD za rok).

Wyniki badania zostały przedstawione osobno dla każdej omawianej sekcji: charakterystyka badanych; kwestionariuszowa ocena wypalenia zawodowego, objawów depresji i sposobów radzenia sobie ze stresem; uwarunkowania wypalenia zawodowego – analizy proste; uwarunkowania wypalenia zawodowego – analizy wielu zmiennych. Szczegółowe dane zawarto w czytelnych tabelach i na rycinach.

Katedra i Zakład
Epidemiologiiul. Medyków 18
40-752, Katowice,
epidemiologia@sum.edu.pl

Kierownik Katedry

Prof. dr hab. med. Jan E. Zejda
tel.: (+48 32) 252 37 34
fax: (+48 32) 252 37 34

SEKRETARIAT

tel.: (+48 32) 208 85 36
fax: (+48 32) 252 37 34
epikat@sum.edu.pl

Drobne uwagi edycyjne dotyczą np. Tabeli III, w której należało wyraźniej oddzielić zmienne jakościowe od ilościowych, tak aby wyodrębnić sekcję n (%) od sekcji Me (IQR). Kolejna uwaga dotyczy Tabeli XVIII i kategorii 'miejsce pracy' – warto dodać w objaśnieniach n i % fizjoterapeutów w poszczególnych kategoriach opisujących miejsce zatrudnienia. Dodatkowo nie przemawia do mnie argumentacja przedstawiona na stronie poprzedzającej, że największe wypalenie dotyczy fizjoterapeutów zatrudnionych w 4 jednostce (tzn. w Reptach?) a najkorzystniejszy profil dotyczy fizjoterapeutów rekrutujących się z 5 jednostki (tzn. Piekary Śl.) ponieważ nie znajduję także wyjaśnienia w dyskusji, czym różniły się te jednostki (str. 76 i 77). Chciałabym poznać opinię doktoranta, czy na wyniku nie zaważyły niezrównoważone liczebnie grupy (60 vs 15 badanych), profil pacjentów, intensywność pracy, warunki płacowe, atmosfera w zespole, staż pracy, umowa o pracę, etc. Czy są jakieś dane na ten temat? Jeśli tak, należało je przytoczyć w odrębnej tabeli wynikowej i wyniki odnieść precyzyjnie do danych zawartych w bibliografii. Chciałabym poznać także argumentację dla użyteczności pytania 'posiadanie rodzeństwa' dla oceny wyniku wypalenia zawodowego (Tabela XVII i XXVI). Wskazane drobne uchybienia warto skorygować na poziomie publikowania wyników i zasadniczo nie zmieniają pozytywnej opinii o pracy.

Bezpośrednio po wynikach następuje sekcja Dyskusja, w której doktorant próbuje odnieść wyniki badań własnych do publikacji innych autorów. I tak w omówieniu znalazły się kwestie związane m.in. z: częstością wypalenia zawodowego w różnych grupach pracowników medycznych, rodzajem schorzeń u pacjentów poddawanych zabiegom, płcią i stażem pracy badanych fizjoterapeutów, a także trudnościami w różnicowaniu ZWZ od depresji i innych zaburzeń psychicznych. Dyskusję kończy sekcja poświęcona krytycznej ocenie wyników prezentowanego badania. Doktorant jest świadomy ograniczeń związanych ze zróżnicowaniem odsetka partycypacji badanych w zależności od charakteru zatrudnienia (praktykanci vs osoby zatrudnione w jednostce). Wie także jakie są mankamenty badania przekrojowego i widzi potrzebę kontynuowania badań w układzie 'follow-up'.

Po dyskusji następują wnioski. Są cztery i biorąc pod uwagę założony cel pracy należy przyznać, że został on właściwie osiągnięty. W tych końcowych ustaleniach znalazły się np. odniesienia do częstości ZWZ u fizjoterapeutów w woj. śląskim, choć brak stosownych szacunków w wynikach. Nie znamy aktualnej liczby aktywnych zawodowo fizjoterapeutów, nie wiemy jakie warunki założono przy oszacowaniu (czy był to 95% przedział ufności), skąd wiadomo że ZWZ dotyczy co piętnastego w województwie? Warto to uzupełnić biorąc pod uwagę uzyskane wyniki.

Katedra i Zakład
Epidemiologii

ul. Medyków 18
40-752, Katowice,
epidemiologia2.sum.edu.pl

Kierownik Katedry

Prof. dr hab. med Jan E. Zejda
tel.: (+48 32) 252 37 34
fax: (+48 32) 252 37 34

SEKRETARIAT

tel.: (+48 32) 208 85 36
fax: (+48 32) 252 37 34
epikat@sum.edu.pl

Uwagi redakcyjne

Cele pracy w zasadzie zostały osiągnięte, choć brak precyzji przy szacowaniu częstości ZWZ w całej populacji aktywnych zawodowo fizjoterapeutów w woj. śląskim.

Sekcja 'Materiał i metody badań' została zaprezentowana poprawnie a uwagi odnoszące się do braku ewentualnych zgód czy licencji w załączeniu do pracy są życzliwe i mają na celu zainteresowanie doktoranta uzupełnieniem tych materiałów dla przejrzystości prezentowanych wyników bez naruszania praw autorskich.

W opisie wyników badań występują pewne, drobne błędy techniczne i niedosyt w postaci braku interpretacji niektórych danych anonsowanych już we wcześniejszym omówieniu recenzowanej pracy. Przed publikacją wyników dane te należy uzupełnić i jeszcze raz uporządkować. Kolejna kwestia to wykaz piśmiennictwa, doktorant powinien uzupełnić występujące nieścisłości takie jak: brak stron (poz. 1, 10, 11, 12, 15, 17, 82, 114), brak roku wydania (poz. 114) lub daty cytowania źródła internetowego (poz. 28, 49, 56, 120). Bezwzględnie należy poprawić piśmiennictwo z uwagi na powtarzające się jedne i te same pozycje: pozycja 10 i 15, 23 i 34. Wreszcie niezbędna jest korekta głównie anglojęzycznych pozycji, w których wystąpiło wiele błędów literowych: 38, 46, 47, 67, 71, 92, 99, 101, a także polskich: 22, 95.

Praca jest napisana w zasadzie poprawnym językiem, choć nie brak błędów stylistycznych, literowych i gramatycznych. Najgorzej pod tym względem wygląda dyskusja począwszy od 76 do 80 strony, str. 85, 90.

Podsumowanie

Przedstawiona mi do oceny praca dotyczy ważnego i stosunkowo nowego z punktu widzenia zdrowia publicznego zagadnienia, co znajduje odzwierciedlenie w przeglądzie piśmiennictwa przedmiotu. Cel pracy został osiągnięty, a uzyskane wyniki po wprowadzeniu sugerowanych korekt mogą okazać się przydatne w procesie konstruowania efektywnych programów profilaktycznych. Tym bardziej, że postępujące zmiany społeczno-demograficzne w naszym kraju i regionie będą wymagały coraz większego zaangażowania pracowników w świadczenie usług fizjoterapeutycznych coraz starszym pacjentom. Podsumowując, po uwzględnieniu przedstawionych w recenzji argumentów, przedkładam Radzie Wydziału Lekarskiego z Oddziałem Lekarsko-Dentystycznym w Zabrze Śląskiego Uniwersytetu Medycznego wniosek o dopuszczenie Pana mgr Michała Widery do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Katowice 14.10.2016

dr hab. n med. Małgorzata Kowalska

